

Η ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ἑορτάζοντες* σήμερον τὴν μεγάλην ἐπέτειον τῆς Ἑλλάδος εὐλογον εἶναι νὰ στρέφωμεν τὴν σκέψιν δλόκληρον, καθαρὰν εἰς τὰς γενεὰς τῶν ἡρώων, οἵτινες μὲ ἀπόλυτον πίστιν εἰς τὴν ἀγιότητα τοῦ ἀγῶνος τὸν ὁποῖον ἀνελάμβανον, μᾶς ἐχάρισαν τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρως ζωῆς.

Μοναδικός, ἀκοίμητος ὅμως, φρουρός τῆς παρακαταθήκης τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς δουλοσύνης ἢ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ ἠυλόγησεν, ὅταν ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, τὰ ὀλίγα ἀλλὰ ἱερὰ ὅπλα τῆς Ἐπαναστάσεως κατὰ τὴν σημερινὴν ἑορτὴν τοῦ μεγάλου μνημόματος τοῦ Κυρίου πρὸς τὴν Παρθένον: ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς λυτρώσεως τοῦ Ἀνθρώπου διὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, υἱοῦ Ἀνθρώπου γινομένου. Οἱ λόγοι τοῦ ἐξ οὐρανοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἠχοῦν ὡς γνωστοὶ καὶ οἰκεῖοι εἰς τὰ ὅτα τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου ὡς δημιουργήματος μὲ ψυχὴν κατεχομένην ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ γνωρίσῃ — κατὰ τὸ δυνατόν — τὸν θεὸν τῆς Ἀληθείας καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ ὑπῆρξεν ἑλληνικὴ ἔννοια. Ἡ δὲ « φορικῶδης ὀθωμανικὴ δυναστεία » ὑπῆρξε μία ὕβρις εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν ἡγίασεν ὁ Θεὸς μὲ τὴν Ἐνανθρώπισίν Του καὶ τὸ Κήρυγμά Του πρὸς τοὺς λαούς.

Τὴν πρὸς τὸν νεώτερον κόσμον προσφορὰν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου διὰ τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τῶν μνημείων τῆς τέχνης, συνεπλήρωσαν οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 καὶ διὰ τῆς πράξεως, ἡ ὁποία ὠλοκλήρωσε τὸ διδάγμα περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Οὔτε δὲ ἦτο συμβολικὴ μόνον ἡ προσφορὰ αὕτη τοῦ παραδείγματος: τὸ κίνημα τῶν Ἑλλήνων ἐξεβίασε, τρόπον τινά, τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν, ἔναντι τῆς διὰ τῆς περιφρονήσεως ταύτης ἐπιβολῆς τάξεως πραγμάτων στηριζομένης εἰς τὴν ὠμὴν βίαν.

Ἐκ τοῦ πλήθους τῶν προσπαθειῶν, τῶν πράξεων καὶ τῶν ἰδεῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν ἑνδοξον ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας, ὅσαι δύνανται νὰ ἐξαρθοῦν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου, ἐξέλεξα, ὡς ἄξιον τῆς ἡμέρας, θέμα ἀνα-

* Λόγος ῥηθεὶς ἐν τῇ Μεγάλῃ αἰθούρῃ τῶν Τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν τὴν 25^{ην} Μαρτίου 1959.

φερόμενον εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, ἐννοίας ἣτις ὑπόκειται ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν καὶ τῆς ὁποίας ἔκφρασις ἀγνή, λαμπρά, εἶναι ὁ ἀγὼν τοῦ 1821. Διότι δλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία, ἀπὸ τῆς χαραυγῆς τῆς μέχρι σήμερον, εἶναι ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Ἐπισκοπῶν τὰς βάσεις καὶ τὸ νόημα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας παρατηρεῖ ξένος ἐρευνητής : « Εἰς τὴν ἐρώτησιν τὴν ὁποίαν ὁ ἐν τῷ σημερινῷ εὐρωπαϊκῷ πνεύματι ζῶν ἄνθρωπος θέτει ἀναγκαστικῶς, τί δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία, ἣτις ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἐγέλου ἀποτελεῖ τὸν ὁδηγὸν τῆς Παγκοσμίου ἱστορίας, τὴν ἀπάντησιν δίδουν οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες, διὰ τῆς ἐξυμνήσεως τῆς ἐλευθερίας ὡς τῆς ὑψίστης αὐτῶν ἀξίας. Οἱ Ἕλληνες, τῷ ὄντι » συνεχίζει « ἀνέλαβον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν τὴν προσπάθειαν νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωὴν ἐν τῷ πνεύματι τῆς ἐλευθερίας ».

Εἰς γενικωτάτας μόνον γραμμὰς θὰ προσπαθίσω ἐνταῦθα νὰ διακρίνω τοὺς σταθμοὺς τῆς ἐξελίξεως τῆς ἐννοίας ταύτης, ἐξελίξεως παραλλήλου πρὸς τὴν βαθμιαίαν διαμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἀπὸ τῆς μεταμικηναϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὁπότε ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας ἐμφανίζεται δημιουργημένη εἰς ἀκρογωνιαίον λίθον τῆς ἑλληνικῆς ὑπάρξεως. Διότι εἰς τὴν μεγάλην σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Πέρσας, ἐν συνεχείᾳ μεμονωμένων παλαιότερων ἐκδηλώσεων, ἐκφράζεται κατὰ τὸσον παραδειγματικὸν τρόπον ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας ὡς κοινοῦ ἀγαθοῦ τῶν Ἑλλήνων ἀντιδιαστέλλοντος αὐτοὺς ἀπὸ τῶν βαρβάρων.

Ἡ πρώτη φάσις τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, ἡ ἐπανάστασις τῶν πόλεων τῆς Ἰωνίας κυρίως, ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ δουλεύοντος ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Περσῶν Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου μέχρι τῆς Κύπρου, τῆς ὁποίας ἄλλωστε ἡ ὑποταγή, κατόπιν σκληροτάτου καὶ ὑπερηφάνου ἀγῶνος, ὑπῆρξεν καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτυχοῦς ἐκβάσεως τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκείνης.

Δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἔκφρασις αὕτη τῆς ἐθνικῆς κοινότητος τῶν Ἑλλήνων συντελεῖται κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναφαίνονται ἡ Φιλοσοφία, τὸ Δράμα, ὁ [πεζὸς] Λόγος, ἡ Κλασσικὴ Τέχνη. Διότι πάντα ταῦτα εἶναι ὄψεις τοῦ αὐτοῦ πνευματικοῦ φαινομένου, τοῦ ὁποίου τὴν ὑψίστην ἐκδήλωσιν ἀποτελεῖ ὁ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγὼν. Καί, ἀντιθέτως, ἡ αἰσία ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν Περσῶν ἐκφράζει, τρόπον τινά, τὴν δικαίωσιν τοῦ δρόμου ποῦ ἠκολούθησεν ὁ Ἑλληνισμός, εὐρεθεὶς εἰς τὴν ἀρχὴν ἐνὸς νέου σταδίου, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ μεγάλου Ἑλληνικοῦ κράτους τῶν Μυκηνῶν.

Ἀπὸ τὸν μυθικὸν κόσμον, τὸν ἀποτελοῦντα τὸ πνευματικὸν βάθρον τῶν μεγάλων πολιτισμῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐξεκίνησαν καὶ οἱ πρώτοι Ἕλληνες.

Οὔτοι ὁμως εἰσάγουν εἰς τὴν μυθικὴν ὕλην τὸ φύραμα τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγους αἰῶνας μεταβάλλει τὸν Μῦθον εἰς Λόγον. Μὲ τὴν μεταβολὴν δὲ ταύτην, ἡ ὁποία ἐμφαίνεται εἰς τὴν νέαν θέσιν τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει ἐναντι ὅσων ἐθεωροῦντο πρὶν ὥς ἔξωθεν δεδομένα, δημιουργεῖται ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἔχων τὴν συνείδησιν καὶ τὴν εὐθύνην τῆς μοίρας του, πρὸς τὴν ὁποίαν διαρκῶς ἀγωνίζεται.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὡς ἀναπότρεπτον μοῖραν εἶχε προείπει τὴν καταστροφὴν τῆς Ἑλλάδος ἡ Πυθία Ἀριστονίκη πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, μοῖραν, πρὸ τῆς ὁποίας ἀκόμη καὶ οἱ φιλέλληνες θεοὶ « ῥεοῦμενοι ἐξ ἰδρωτός » καὶ τρέμοντες ἐκ φόβου ἵσταντο ἀνίκανοι. Ταυτοσημὸς δ' ἦτο καὶ ὁ πρὸς τοὺς Σπαρτιάτας χρησμός, ὅτι τὸν ἐχθρὸν δὲν θὰ ἀνακαίτση οὐδὲ τὰ ὕρων ἢ λεόντων τὸ μένος — Ζηνὸς γὰρ ἔχει μένος (ὁ ἐρχόμενος Πέρσης ἔχει τὴν ὁρμὴν τοῦ Διός). Ἀλλ' ἐναντίον τῆς ἀναγκαίας ταύτης μοίρας ἀναλαμβάνουν τὸν ἀγῶνα οἱ Ἕλληνες, πιστεύοντες εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος τοὺς εἶχεν ἤδη διδάξει τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν.

Εἰς τὰς πόλεις τῆς ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι πρῶται ὑπέστησαν τὴν πίεσιν καὶ τὸν ζυγὸν τῶν Περσῶν, προβάλλεται χαρακτηριστικῶς, κατὰ τὴν Ἰωνικὴν ἐπανάστασιν, ἡ ἐλευθερία τοῦ πολίτου ὡς ἡ προβαθμὶς ἡ ὁδηγήσασα εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν.

Διὰ τὴν ἔνταξιν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν πυρραμοειδῇ μορφῇ μετὰ τὴν ὁποίαν ἐξεφράζετο ἡ Περσικὴ δεσποτεία, οἱ Πέρσαι ἐχρησιμοποίησαν τὸ γνωστὸν ἥδη εἰς τὴν Ἑλλάδα σύστημα τῆς τυραννίδος, τὸ ὁποῖον πιθανώτατα οὗτοι εἶχον παραλάβει παρὰ τῶν Λυδῶν. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἐφαίνετο παράδοξον εἶναι ὅτι τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἰώνων ἡγήθησαν οἱ δύο τύραννοι τῆς Μιλήτου, ὁ Ἰστιαῖος καὶ ὁ Ἀρισταγόρας, ποὺ ἦσαν καὶ οἱ φορεῖς τῆς περσικῆς ἐξουσίας. Ἡ πρώτη ὁμως ἐνέργεια τοῦ Ἀρισταγόρου, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἦλθεν εἰς ῥῆξιν μετὰ τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, ἦτο νὰ ἀποβάλλῃ οἰκειοθελῶς τὸ τυραννικὸν ἀξίωμα, καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἰσονομίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τὴν Μίλητον καὶ εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐκβάλλει τοὺς ὑπάρχοντας τυράννους ἢ παραδίδει τοὺς εἰς τὴν ὀργὴν τῶν πολιτῶν, τοὺς ὁποίους ἕως τότε ἐπίεζον. Διότι, κατὰ τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἡροδότου, οὕτω μόνον οἱ Μιλήσιοι καὶ οἱ ὑπόλοιποι Ἴωνες θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ τὸν ἀκολουθήσουν εἰς τὴν ἐπανάστασιν.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τοῦ διπτύχου τῶν Μηδικῶν, εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῆς Περσικῆς εἰσβολῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἀγὼν ἀναλαμβάνεται ἐξ ὁμοίων προϋποθέσεων. Πρωτοστατοῦν αἱ Ἀθηναὶ καὶ ἡ Σπάρτη ὡς αἱ ἰσχυρότεροι βεβαίως πόλεις ἀλλὰ καὶ διότι τὰ πολιτεύματά των, παρὰ τὰς μεταξύ των διαφορὰς, ἐπιβάλλουν τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ βαρβάρου καὶ ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας.

Διὰ τὰς Ἀθήνας τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφές. Ἡ δημοκρατία ἔχει ἐδραιωθῇ, σύμβολον δὲ αὐτῆς ἔχουν καταστῇ οἱ Τυραννοκτόνοι· εἰς τὸ ἐπίγραμμα τῆς βάσεως τῶν ἀγαλμάτων μετὰ τὰ ὁποῖα τοὺς ἐτίμησεν ἡ πατρίς, λέγεται ὅτι ἡ πόλις τὴν ἡμέραν τοῦ φόνου τοῦ τυράννου εἶδε μέγα φῶς. Καὶ τὸ φῶς αὐτὸ εἶναι ἡ Ἐλευθερία. Διότι ὅπως λέγει ὁ Ἑθνικός Ποιητής...

*λάμπειν ἔχει δλην φλογώδη
χεῖλος, μέτωπο, ὀφθαλμός.*

*.
καὶ ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς.*

Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡ πρᾶξις τοῦ Ἀρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος ὀφείλεται εἰς προσωπικὰ αἵτια, εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἠσθάνοντο ὡς δουλείαν τὴν τυραννίδα καὶ ἦσαν πρόθυμοι διὰ τὴν ἐπανάστασιν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδίδου οἱ συνωμῶται ἦσαν ἐλάχιστοι, « ἄλλ' ἥλιζον ὅτι οἱ ὀποσοιδήποτε παρόντες, ἂν καὶ μὴ ἔχοντες γνῶσιν τῆς συνωμοσίας, θὰ ἔσπευδον νὰ βοηθήσουν, ἵνα καὶ οὗτοι συναπελευθερωθοῦν ».

Διὰ τὴν Σπάρτην τὸ πρᾶγμα παρουσιάζεται κάπως διάφορον. Ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει δημοκρατία, μετὰ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἀθηναϊκῆς, ὑπάρχει ὅμως ὁ « κόσμος », τὸ πνεῦμα τῆς Σπαρτιατικῆς πολιτείας, συμφώνως πρὸς τὸ ὅποιον ἡ ὑπαρξὶς τῆς τυραννίδος ἀπετέλει παραβίασιν τῶν Ἑλληνικῶν νομίμων. Οὗτος εἶναι ὁ κύριος λόγος τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Σπαρτιατῶν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῶν τυράννων — οὔτε δὲ ἡ περιπτώσις αὕτη ἐπεμβάσεως πρὸς κατάλυσιν τυραννίδος εἶναι μοναδική εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Σπάρτης. Ἡ Σπάρτη διετήρησε πάντοτε τὴν πρώτην, τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως. Ὅσον δὲ καὶ ἐὰν φαίνεται τοῦτο παράδοξον, ὁ εἰς τὴν Ἰωνίαν π.χ. κατὰ τὸ πρῶτον ἀναπτυχθεὶς θεσμὸς τῆς πόλεως δὲν θὰ ἦτο πολὺ διάφορος τοῦ τῆς πόλεως τῆς Σπάρτης. Ὁ Καλλίνος εἰς τὴν Ἐφεσον καὶ ὁ Τυρταῖος εἰς τὴν Σπάρτην διδάσκουν τὰ αὐτὰ ἰδανικά. Ἡ ῥήτρα τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ καταστατικὸς δηλ. χάρις τῆς πολιτείας τῶν Λακεδαιμονίων, ὅπως μᾶς τὴν γνωρίζει ὁ Τυρταῖος, ἐπιτάσσει ἵνα ἡ νίκη καὶ τὸ κράτος ἀνήκει εἰς τὸ πλῆθος τοῦ δήμου. Ἀπολυταρχικὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν Σπάρτην ἀσκεῖ ὁ Νόμος, Ἰσονομίαν δὲ σημαίνει ἡ ὀνομασία τῶν πολιτῶν ὡς « ὁμοίω ». Τὴν ἐλευθερίαν δὲ τῶν ὁμοίων περιορίζει ὁ Νόμος, καὶ ὅχι οἱ ἄρχοντες οἱ ὁποῖοι ἐπιβλέπουν μόνον τὴν μέχρι σκληρότητος πιστὴν αὐτοῦ τήρησιν. Καὶ ἡ Σπάρτη εἶναι ἐξ ἴσου φορεὺς τῆς ἐλευθερίας, ὅσον καὶ αἱ Ἀθῆναι : οἱ ὀρίζοντες μόνον ἔχουν ἀρχίσει νὰ διαφοροποιῶνται μετὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς Δημοκρατίας τοῦ Κλεισθένους. Διότι δὲ ὁ θεσμὸς τῆς πόλεως, καθ' ὃν τρόπον ἐνοεῖτο ὑπὸ τῶν Σπαρτιατῶν — καὶ ὅστις τρόπος ἦτο ὁ κοινὸς τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῶν ἀρχαίων χρόνων — ταράσσεται ἤδη μετὰ τὴν καινοφανῆ πολιτείαν τοῦ Κλεισθένους, ἡ δευτέρα —

καὶ ἀποτυχοῦσα — ἐπέμβασιν τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὰς Ἀθήνας, φαινομενικῶς μόνον συγκρούεται πρὸς τὴν πρώτην. Ὅφειλται, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἐκείνη, εἰς τὴν θέλησιν τῶν Σπαρτιατῶν νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν *πάτριον πολιτείαν*. Τὰς παλαιότερας ἀντιλήψεις περὶ πόλεως ἀντιπροσωπεύει ἡ Σπάρτη, ἐνῶ τὴν νεωτερίζουσαν πορείαν τῶν Ἀθηνῶν παρακολουθοῦμεν ἤδη ἀπὸ τοῦ Σόλωνος, ὅστις γενόμενος ἄρχων καὶ διαλλακτῆς τῶν δύο μερίδων ἐλευθερώνει τὸν δῆμον.

Οὕτω καὶ εἰς τὴν Σπάρτην καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας εἶναι κοινὴ ἡ ἀντίληψις περὶ ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ἀπὸ κοινοῦ αἱ δύο πόλεις ὑπερασπίζουσιν ἐναντίον τῶν Περσῶν.

Διότι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας δημιουργεῖται ἐντὸς τῆς Πόλεως, τῆς ὁποίας ἡ μὲν Σπάρτη διατηρεῖ τὰ ἀρχικὰ πλαίσια, ἐνῶ αἱ Ἀθηναὶ διευρύνουν τὸν ὁρίζοντα, κυρίως κατὰ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος.

Ἄλλ' ἄς χωρήσωμεν ἀκόμη περαιτέρω, πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τοὺς χρόνους δηλ. κατὰ τοὺς ὁποίους διὰ πρώτην φορὰν ἀναφαίνεται ἡ συνείδησις τῆς ἐλευθερίας ὡς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου - πολίτου, εἰς τὸν ποιητὴν - νομοθέτην, τὸν Σόλωνα. Ὁ Σόλων ἀπελευθερώσας τὸν δῆμον ἐστάθην κρατῶν ἰσχυρὰν ἀσπίδα μεταξὺ τῶν δύο μερίδων — τῶν ὀλίγων καὶ τῶν πολλῶν — ἀλλ' εἰς οὐδετέραν ἐπέτρεψε νίκην μὴ στηριζομένην εἰς τὸ δίκαιον: « Εἰς τὸν δῆμον, λέγει, ἔδωσα τόσῃν δύναμιν ὅση ἐχρειάζετο, διὰ τοὺς ὀλίγους ἐφρόντισα ὥστε νὰ μὴ ἀδικηθοῦν ». Ἡ διάλλαξις τοῦ Σόλωνος δὲν ὑπερενίκησεν, ὥς γνωστόν, τὰς ὑπαρχούσας δυσκολίας, καὶ ὁ Πεισίστρατος κατέστη τύραννος τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν αἰτίαν τῆς δυστυχίας των ὑπὸ τὸν Πεισίστρατον ἀπέδιδον οἱ Ἀθηναῖοι μεμψιμοιροῦντες εἰς τοὺς θεοὺς. Ἀλλά, λέγει ὁ ποιητής: « τὴν κακὴν δουλοσύνην δὲν σᾶς τὴν ἔδωσαν οἱ θεοί, ἀλλὰ σεῖς οἱ ἴδιοι τὴν ἐλάβετε ἐκ τῆς ἰδικῆς σας κακότητος ».

Οἱ στίχοι οὗτοι τοῦ Σόλωνος ἐκφράζουσιν χαρακτηριστικῶς μίαν ἀντίληψιν ἐντελῶς νέαν. Εἰς τὴν δουλοσύνην τοῦ μονάρχου, τοῦ ἐνδὸς ἀπολύτου ἀρχοντος, περιπίπτει ἡ πόλις, ὅχι λόγῳ θείας τινὸς βουλήσεως, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς αἰδρεΐας, τῆς ἐλλείψεως γνώσεως, σωφροσύνης, ἐκ μέρους τῶν πολιτῶν. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἔλλειψις αὕτη τῆς σωφροσύνης, ἡ αἰδρεία, ἡ αἰτία τῆς συμφορᾶς, ἡ καθιστῶσα τὸν πολίτην κακόν, ἄνευ ἀρετῆς καὶ δοῦλον τοῦ τυράννου. Ἡ φρόνησις ἐπέβαλλε, συνεχίζει, ἵνα προνοοῦντες ἐγκαίρως, μὴ ἐπιτρέψετε εἰς τὸν ἕνα νὰ ἀποκτήσῃ μεγάλην ἰσχύν. Ὁ εἷς, ὁ ἀποκτῶν τὴν μεγάλαν δύναμιν εἶναι ὁ ἐχθρὸς τῆς πόλεως.

Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι κοινὴ εἰς τὴν ποίησιν τοῦ 6ου αἰῶνος. Ὁ Ἀλκαῖος φοβεῖται ὅτι θὰ ἀνατρέψῃ τὴν πόλιν ὁ ἐπιθυμῶν τὸ μέγα κράτος, διότι ἡ πόλις, τὸ πλῆθος, ἔχει τὴν ῥοπὴν νὰ τὸν ἀκολουθῇ. Τὰ αὐτὰ λέγει καὶ ὁ Θέογνις: « Κάτι ἐγκυμονεῖ ἡ πόλις, καὶ φοβοῦμαι μήπως γεννήσῃ τὸν ἄνδρα

ὁ ὁποῖος θὰ μᾶς φέρῃ τὴν κακὴν ὕβριν· οἱ ἄστοι σωφρονοῦν, ἀλλ' οἱ ἄρχοντες μας εἶναι ἕτοιμοι νὰ τραποῦν πρὸς τὴν κακότητα καὶ νὰ φθείρουν τὸν δῆμον μὲ τὴν ἀδικίαν... Εἴθε νὰ μὴ ἴδῃ ἡ πόλις μας τὰς στάσεις καὶ τοὺς ἐμφυλίους φόνους καὶ τοὺς μονάρχους ».

Τὸ μέγα κράτος, τὸ συγκεντρούμενον εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ἑνός, εἶναι ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ κράτος τοῦ νόμου καὶ τῆς Δίκης. Τούτων τὴν ἔξουσίαν, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τὴν ὁποίαν μᾶς γνωρίζει ἡ ποίησις τοῦ 6ου αἰῶνος, λαμβάνει ἀφαιρῶν ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ τύραννος. Διότι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ παλαιότερα σχήματα — τὰ μὴ Ἑλληνικά —, τὴν ἑλληνικὴν πόλιν δὲν συνέχει ἡ δύναμις ἡ ἐκπορευομένη ἀπὸ τὴν ἀπεριόριστον ἔξουσίαν τοῦ ἑνός, τοῦ ἱσταμένου εἰς τὴν κορυφὴν τῆς πυραμίδος. Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ἑλληνικῆς πόλεως ἵστανται ἀκριβῶς οἱ θεοὶ καὶ ἡ Δίκη, δυνάμενοι νὰ γνωρίζωνται ἀμέσως εἰς ἓνα ἕκαστον τῶν πολιτῶν. Ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς πόλεως, δὲν εἶναι ἡ ἀνεξέλεγκτος θρησκευτικὴ - μαγικὴ ἱκανότης τοῦ ἑνός, τιθεμένου ὑπὲρ τὸ Σύνολον, ἡ ὁποία ἐπιβάλλει τοὺς θεοὺς καὶ τὴν Δίκην — ἀλλ' ἡ Φρόνησις καὶ ἡ Ἀρετὴ τῶν πολιτῶν· Αὗται δὲν θεωροῦνται πλέον ὡς ἀμέσως ὑπὸ τῶν θεῶν παρεχόμενα δῶρα, ἀλλ' ὡς καθαρῶς ἀνθρώπινα ἰδιότητες διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος ἀνέρχεται πρὸς αὐτούς. Ὁ ἄνθρωπος τίθεται οὕτω ἀμέσως ἀντιμέτωπος τῆς Δίκης, ἡ ὁποία τιμωρεῖ τοὺς ὑβριστάς. Ἡ ἰσονομία, ἡ ὁμοιότης τῶν πολιτῶν, ἡ ὁποία αἴρεται ὅταν ἔξουσιάζῃ τὸ μέγα κράτος τοῦ ἑνός, ὅπερ εἶναι ἀποκλεισμός τοῦ συνόλου ἀπὸ τῆς Δίκης, ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῆς πόλεως.

Ἡ ὑπὸ ἀρχαίου τυράννου παρομοίωσις τῶν πολιτῶν πρὸς τοὺς στάχους ἀγροῦ, μετὰ τῶν ὁποίων τινὲς ὑπερέχουν — εἶναι οἱ ἄριστοι — χαρακτηρίζει σαφῶς τὴν κατ' ἐπίπεδον ἔκτασιν δομὴν τῆς ἰδανικῆς ἀρχαίας Πόλεως, τὴν ὁποίαν ἀόρατοι συνέχουν οἱ θεοί.

Συντετελεσμένην τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἑλληνικῆς πόλεως βλέπομεν σαφῶς εἰς τὴν λυρικὴν ποίησιν, μὲ τὴν ὁποίαν τὸ πρῶτον προβάλλεται ἐναργῶς ἡ προσωπικότης, ἡ προσωπικὴ συμμετοχὴ ἑκάστου πολίτου εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς πόλεως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνωνομίαν τοῦ λαοῦ εἰς τὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ ἥρωες τοῦ ἔπους ἀντιθέτως ἀνήκουν εἰς κόσμον νοούμενον ὡς μυθικόν, τὰς δὲ πράξεις τῶν καθορίζει ἄμεσος καὶ πραγματικὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς θεοὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἄλλωστε κατάγονται. Ἡ προσωπικότης ὅμως, ὅπως τὴν γνωρίζομεν κυρίως ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος, ἀναπτύσσεται ἀποφασιστικῶς εἰς τὸν ἀνθρώπινον χῶρον.

Οὕτω εἰς τὰς Ὑποθήκας τοῦ Τυρταίου ἢ τοῦ Καλλίνου καὶ τοῦ Ἀρχιλόχου ἡ ὑπεράσπισις τῆς πατρίδος εἶναι ἔργον ὅλων εἰς ὅσους ἀνήκει ἡ πόλις, διὰ τοῦτο καὶ αὗται ἀποτείνονται πρὸς τὸ σύνολον τῶν πολιτῶν. Εἰς ἕκαστος ἐκτελῶν τὸ καθήκον του πρὸς τὴν πατρίδα ἀποκτᾷ τιμὴν καὶ δόξαν. Ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ ἀκολουθοῦν κλέος δὲν εἶναι μόνον τῶν διογενῶν

ἡρώων προνόμιον. Ἐκαστος πολίτης δύναται νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον τῆς δόξης, ἐξ ἴσου εἰς ὅλους συμφέρει ἡ σωτηρία τῆς πατρίδος. Κακοὶ εἶναι οἱ δειλοὶ καὶ πονηροὶ οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνουν ὅτι ἔξω τῆς πόλεως δὲν ὑπάρχει σωτηρία.

Εἰς τὸν λυρικὸν Ποιητὴν τὸν προβάλλοντα ἰδίαν θεώρησιν τῶν πραγμάτων καὶ σφραγίζοντα διὰ τοῦ ὀνόματός του — ὡς ἐξ αὐτοῦ προερχόμενα — τὰ ποιήματά του, εἰς τὸν Νομοθέτην τὸν γράφοντα τοὺς νόμους διὰ τῆς ἰδικῆς του φρονήσεως — νόμους τοὺς ὁποίους κυρώνει ὁ θεὸς καὶ δέχονται οἱ πολῖται ἐλευθέρως —, εἰς τὸν Τεχνίτην τὸν ὑπογράφοντα τὰ δημιουργήματά του, τὸν Στρατηγόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἡ πόλις ἀδιαφορεῖ ἂν εἶναι ὑψηλὸς ἢ κοντός, ἀρκεῖ νὰ εἶναι καρδίης πλέως, γεμᾶτος καρδιά, ἐκδηλώνεται κατὰ τὸν σαφέστερον τρόπον ἡ νέα θέσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀφ' ἑαυτοῦ, δι' ἰδίων δυνάμεων — βοηθούμενος μόνον κατὰ πνευματικώτερον τρόπον ὑπὸ τοῦ θεοῦ — συμβάλλει εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Πόλεως.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, καθ' οὓς διαμορφώνεται ἡ πόλις μὲ βάσιν τὴν προσωπικότητα τοῦ πολίτου, εἶναι νοητὴ καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ τυράννου, ὡς προσωπικότητος ἐπίσης, ἀντιστρατευομένης ὅμως πρὸς τὴν τάξιν τῆς πόλεως τὴν ὁποίαν φρουροῦν οἱ πολιοῦχοι θεοὶ καὶ ὑπὲρ πάντας ὁ Ἀπόλλων. Ἡ τυραννὶς ἀποτελεῖ ἀναβίωσιν παλαιότερων ἢ ἐπικράτησιν συγχρόνων ἀνατολικῶν ἀντιλήψεων περὶ κράτους, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφήν ἣτις ἦτο σύμφωνος πρὸς τοὺς νέους Ἑλληνικοὺς χρόνους. Τὸ τέχνασμα τοῦ Πεισιστράτου ἵνα πιστευσθῇ ὅτι ἡ θεὰ τὸν κατήγεν ἐκ τῆς ἐξορίας εἰς τὴν τυραννίδα ἐκ νέου, καθὼς καὶ ἡ πιθανὴ ἐγκατάστασις του εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, χαρακτηρίζουν τὴν ματαιοπονίαν τῆς ἀναβιώσεως τῆς ἀπὸ μακροῦ νεκρᾶς πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα πίστεως περὶ τῆς ἀμέσου καὶ προσωπικῆς τρόπον τινὰ σχέσεως τῶν βασιλέων πρὸς τοὺς θεοὺς.

Τὴν δύναμιν ἀρύεται καὶ ὁ τύραννος ἐκ τῆς πόλεως, ἀλλ' ἡ δύναμις αὕτη εἶναι ἡ ἀπὸ τῶν πολιτῶν ἀφαιρουμένη ἴση μετοχὴ εἰς τὴν πόλιν. Οἱ πολῖται ὅμως τὸν ἀκολουθοῦν, διότι ἡ τυραννὶς φαίνεται εἰς τοὺς πολλοὺς, ἔνεκα τῆς ἀφροσύνης αὐτῶν, τὴν ὁποίαν ὡς εἶδομεν, στιγματίζει ὁ Σόλων, ὡς ἡ μόνη διέξοδος πρὸ τῶν μεγάλων προβλημάτων πού θέτει ἡ ἀλματώδης ἐξέλιξις τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων.

Διαστέλλων ἀργότερον τὰ Ἑλληνικὰ πολιτεύματα, ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζει τὴν τυραννίδα ὡς «μοναρχίαν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ μοναρχοῦντος». Τὸ συμφέρον δὲ τοῦτο τοῦ μοναρχοῦντος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν ἦτο ἡ στέρησις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἡ δουλосύνη εἰς τὸν τύραννον, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Σόλων. Ἀνεξαρτήτως τῆς οἰασθήποτε συμβολῆς τῶν τυράννων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ τῆς ἰδιαιτέρας ἀξίας τινῶν ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸν 7ον καὶ 6ον αἰῶνα, εἰς τὴν πάλιν τῆς διατηρήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς πόλεως ἐναντίον τῶν τυράννων διακρίνεται

χαρακτηριστικώτατα ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐννοίας τοῦ πολίτου ὡς ἐλευθέρου ἢ δούλου, μάλιστα δὲ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἔλθει ἀκόμη εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἑξωτερικὸν ἔχθρον. Εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν διατήρησιν ἢ τὴν ἀνάκτησιν τῆς τάξεως τῆς πόλεως συνειδητοποιεῖται καὶ τὸ πρῶτον ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀγαθοῦ, διὰ τὸ ὁποῖον αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἔχει εὐθύνην, ἀγαθοῦ τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἰδιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὃχι κατάστασιν ὀφειλομένην εἰς παράγοντας ἔξω - ἀνθρωπίνους.

Ἡ πρώτη καταβολὴ μιᾶς τοιαύτης ἰδέας περὶ τῆς ἐλευθερίας εὐρίσκεται ἤδη εἰς τὸ ἀρχικὸν πνευματικὸν δημιουργημὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου, εἰς τὴν θρησκείαν, τῆς ὁποίας ἀκριβῶς τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐπιτρέπει τὴν αὐτόνομον, ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Διότι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν θρησκείαν ἡ θέλησις τοῦ θεοῦ δὲν ἐπιτάσσεται, προβάλλεται μόνον εἰς αὐτόν.

Τὴν νέαν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ θεῖον βλέπομεν κυρίως εἰς τὰς περὶ Ἀπόλλωνος ἀντιλήψεις, κειμένας πολὺ ὑψηλότερον τῆς λαϊκῆς δεισιδαιμονίας. Ἦδη ὁ μῦθος τῆς γεννήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀητούς εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς μίαν ἄσημον νῆσον, δεικνύει τὴν διακοπὴν οἰασδῆποτε σχέσεως τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον οὗτος ἐκπροσωπεῖ, πρὸς τὰς παλαιοτέρας ἢ τὰς γειτονικάς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, καὶ τοῦτο ἀνεξαοτήτως τῆς οἰασδῆποτε σχέσεώς του πρὸς θεοὺς ξένους ἢ τῆς ξένης καταγωγῆς του.

Ὁ τρόπος τῆς ἀναστροφῆς τῶν ἡρώων τοῦ ἔπους πρὸς τοὺς θεοὺς, ὅπως τὸν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Ὅμηρον, δεικνύει, παρὰ τὰς ὑφισταμένας διαφοράς, παλαιότερον στάδιον θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως καὶ εἶναι ἄγνωστος πλέον κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦντας χρόνους, ὅποτε ὁ ὑψηλὸς τρόπος ἐπικοινωνίας εἶναι ὁ διὰ τῶν χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν Δελφῶν.

Ἐρμηνεύων προφανῶς τὴν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀποδιδομένην λοξότητα, ὁ Ἡράκλειτος διδάσκει ὅτι « ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἔστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὐτε λέγει, οὐτε κρύπτει, ἀλλὰ σημαίνει ». Δὲν ἐκ-λέγει δηλ. ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόλλων διὰ τὴν δώσην εἰς τὸν ἐρωτῶντα ἐτοιμὴν τὴν ὀρθοτέραν λύσιν τῆς ἀπορίας του, ἀλλ' οὐτε καὶ ἀποκρύπτει εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φρόνησιν καμμίαν ἀπὸ τὰς ὑπαρχούσας λύσεις, ἀλλὰ θέτει μόνον διακριτικὸν σημεῖον εἰς τὴν ὀρθήν. Τὰς δυνατότητας ἐνεργείας, τὰς ὑπαρχούσας λύσεις καὶ τὰ προβλήματα, ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς θέσιν ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ ἀνιχνεύσῃ διὰ τῆς φρονήσεως καὶ διὰ τῆς συγκρίσεως νὰ ἀνεύρῃ τὸ ὀρθὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Θεὸς βοηθῶν θέτει σημεῖον. Ἀλλ' ἡ εὐθύνη τῆς διακρίσεως τοῦ « σήματος » τοῦτου ἀπομένει καὶ πάλιν εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Οἱ χρησμοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος δὲν προλέγουσιν τὸ μέλλον. Βοηθοῦν μόνον τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὀρθὴν διαγωγὴν κατὰ τὸ παρόν, ὡς προετοιμασίαν

τοῦ μέλλοντος. Εἰς τὴν λύσιν τοῦ διλήμματος πρὸ τοῦ ὁποίου ἡ ἀνθρωπίνη ἀμηχανία εὐρίσκεται συχνότατα, ὁ θεὸς φανερώνει μόνον ἐὰν ἡ κατάφασις ἢ ἡ ἀρνησις εἰς τὸ δίλημμα θὰ εἶναι « λ ῥ ο ν » καὶ « ἄ μ ε ι ν ο ν ». Ἀλλὰ τοῦτο, τὸ δίλημμα, τὸ διαβλέπει ὁ ἀνθρώπος καὶ ὀφείλει νὰ τὸ θέσῃ ὀρθῶς. Ὅ,τι ὑπερνικᾶται διὰ μιᾶς τοιαύτης ἀντιλήψεως εἶναι τὸ μαγικὸν στοιχεῖον διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἀνθρώπος, ἐνῶ φαίνεται ὅτι ὑποτάσσει τὰς ἀνωτέρας δυνάμεις, γίνεται αἰχμάλωτος μέχρι θανάτου εἰς αὐτάς.

Ὁ δρόμος τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας ἀρχίζει τοιοῦτοτρόπως μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ μιᾶς μαγικῆς ὑποταγῆς εἰς πρωτογόνους θρησκευτικὰς δοξασίας, ἀπελευθέρωσιν ἣτις ἐκφράζεται μὲ τὴν δημιουργίαν τῶν οὐρανίων θεῶν τοῦ Ὀλύμπου. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐν τῇ πόλει ζωὴ ἔχει ὥς κέντρον ὃχι πλέον τὴν δύναμιν τὴν ἐκπορευομένην ἐκ τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦτο δεσμευμένη ἡ θεία δύναμις, ἀλλὰ τοὺς πολιούχους θεοὺς τοὺς κοινούς εἰς πάντας τοὺς πολίτας. Τὸν Κέκροπα ἢ τὸν Ἐρεχθεά, θεϊκῆς καταγωγῆς βασιλεῖς τῶν Ἀθηνῶν, διαδέχονται οἱ Ἐρεχθεῖδαι ἢ οἱ Κεκροπίδαι, λαμβάνοντες τὴν πόλιν τοῦ Κέκροπος ὥς κοινὴν τρόπον τινὰ κληρονομίαν, ἀνήκουσαν εἰς πάντας ἐξ ἴσου, καὶ τὴν ἐν ἰσομοιρίᾳ κατοχὴν ταύτης αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ διατηρήσουν.

Τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας παρακολουθοῦμεν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῆς λέξεως. Τὸ οὐσιαστικὸν ἐλευθερία ἐμφανίζεται τελευταῖον, ὅταν ἡ λέξις ἔχει πλέον τελειωθῇ εἰς τὴν ἀνωτέραν ἠθικὴν ἔννοιαν. Πρῶτον ἀπαντᾷ τὸ ἐπίθετον ἐλευθερος, ἀποδιδόμενον δὲ ἀρχικῶς ὃχι εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀλλ' εἰς πράγματα. Εἰς τὸν Ὅμηρον ἡ λέξις ἀπαντᾷ εἰς δύο μόνον περιπτώσεις: ἐλευθερος κρητῆρ, καὶ ἐλευθερον ἦμαρ.

Ὁ Ἐκτωρ εὖχεται εἰς τὸν Δία, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Τρῶας, ἵνα ἀφου ἐκδιώξουν τοὺς Ἀχαιοὺς, στήσουν ἐλεύθερον κρατῆρα εἰς τοὺς ἀθανάτους θεοὺς. Ἡ προσφορὰ ἐνὸς κρατῆρος εἰς τοὺς θεοὺς εἶναι κάτι συνηθέστατον, ἀλλ' ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ξεαίρεται ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, χαρακτηριζόμενον ἁπλῶς τοῦ κρατῆρος ὥς ἐλευθέρον, εἶναι ὁπωσδήποτε περίεργος. Εἰς ἀρχαϊκώτατον ἀπόσπασμα ποιητοῦ ὀνομάζονται ἐλευθέρα τὰ πέδιλα τῆς Μούσης· Σειρήνος, τῆς ὁποίας ἀργότερον, ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου, τὰ πέδιλα ταῦτα λέγονται πτερόεντα. Πρόκειται δηλ. διὰ τὰ γνωστὰ πτερωτὰ πέδιλα τοῦ Ἑρμοῦ ἢ τοῦ Περσέως καὶ τὰ ὁποῖα ἐφόρουν καὶ αἱ Σειρήνεις. Προφανῶς τὰ πέδιλα αὐτὰ λέγονται ἐλεύθερα διότι κινοῦν εἰς τοὺς αἰθέρας τοὺς φέροντας αὐτά.

Ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως, παρὰ τὰς γενομένας συσχετίσεις, παραμένει ἀσαφής. Ἀλλὰ τὴν σύναψιν μὲ τὸ ἡλυθον, ἐλευσομαι εὐρίσκομεν κυριαρχοῦσαν εἰς τὸ γλωσσικὸν αἰσθημα τῶν ἀρχαίων. Λεξικογράφος ἐρμηνεύει τὴν λέξιν ἐλευθερία « παρὰ τὸ ἐλεύθειν ὅπου ἐρᾷ », νὰ μεταβαίῃ τις ὅπου ἐπι-

θυμεῖ. Ὑπὲρ δηλαδή τὸ ἀπλῶς κινεῖσθαι, ὑπάρχει καὶ ἡ ἔννοια τῆς μεταβάσεως πρὸς ἓνα ἐπιθυμούμενον σκοπόν.

Ἡ συχνότερα ἀντίθεσις πρὸς τὴν κατάστασιν τοῦ ἐλευθέρου, καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι τὸ νὰ εἶναι τις δέσμιος, καὶ εἶναι προφανές ὅτι ὡς ἀντίθεσις εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ δούλου-δεσμίου ἐδημιουργήθη ἡ ἔννοια τοῦ ἐλευθέρου-ἀδεσμεύτου, τοῦ δυναμένου νὰ κινῆται.

Οὐδαμοῦ εἰς τὴν Ἰλιάδα ἐξαίρεται ὁ ἀγὼν τῶν Τρώων ὡς ἀγὼν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Μόνον εἰς τὸ Ζ διαφαίνεται τὸ αἴσθημα τῆς πόλεως ὡς συνόλου, εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἑκτορος, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ κυριαρχεῖ ἡ διάκρισις Πρίαμος καὶ λαοὶ τοῦ Πριάμου, περὶ ἐλευθερίας δὲ τῆς πόλεως μοναδικῇ μνεῖα εἶναι ἡ ἴδρυσις τοῦ ἐλεύθερου κρατήρος πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν. Καὶ ἐὰν ἀκόμη θεωρῶμεν τολμηρὸν νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸν ἐλεύθερον αὐτὸν κρατῆρα, ἀπλῶς ὡς κινητόν, καὶ ἀκολουθοῦντες τὸν παλαιὸν σχολιαστήν, δεχόμεθα ὅτι πρόκειται περὶ κρατῆρος ἱδρυμένου ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ, παραμένει ὁπωσδήποτε χαρακτηριστικὸν τὸ ὅτι ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἐκφράζεται μὲ τρόπον δεικνύοντα σχέσιν πρὸς παλαιὰς ἀντιλήψεις. Ἡ φράσις ἐλεύθερον ἤμαρ, ἡ ὁποία, κατὰ μίμησιν τοῦ Ὀμήρου, χρησιμοποιεῖται συχνάκις ὡς ποιητικὴ μεταφορὰ τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἐκφράζει ἐπίσης τὴν ὑψηλοτέραν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ὅπως αὕτη διαμορφοῦται ἀργότερον. Ἀποχαιρετῶν τὴν Ἀνδρομάχην ὁ Ἑκτωρ, « Δὲν λυποῦμαι, » τῆς λέγει, « τόσον διὰ τὴν Τροίαν, τὴν Ἑκάβην, τὸν Πρίαμον καὶ τοὺς ἀδελφούς μου, ὅσον διὰ σέ, ποὺ ὁ ἐχθρὸς θὰ ὀδηγήσῃ αἰχμάλωτον, ἐλεύθερον ἤμαρ ἀπούρας, ἀφαιρέσας ἀπὸ σοῦ τὴν ἡμέραν τῆς ἐλευθερίας ». Ἡ λέξις ἤμαρ σημαίνει μίαν ἀλλαγὴν καταστάσεως ἀκαθόριστον χρονικῶς, ἀλλὰ πάντοτε εἰς τὸ μέλλον συμβαίνουσιν, καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς φράσεως εἶναι ὅτι « θὰ σοῦ ἀφαιρέσουν τὴν δυνατότητα νὰ ἀπελευθερωθῇς ἀπὸ τῆς δουλείας, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ εὐρίσκησαι ». Καὶ ἐγὼ θὰ δοκιμάσω, συνεχίζει ὁ Ἑκτωρ, « νέον ἄλγος, διότι δὲν θὰ ζῶ νὰ σοῦ ἀποκρούσω τὸ δούλιον ἤμαρ ». Τὸ δούλιον ἤμαρ ὀνομάζεται εἰς ἄλλην περίπτωσιν ὡς ἀναγκαῖον ἤμαρ, δηλ. ὡς κατάστασις τὴν ὁποίαν ἐπιβάλλει ἡ ἀκαταμάχητος ἀνάγκη. Οὕτω ἐλεύθερον ἤμαρ εἶναι ἡ στιγμή, ἡ περίστασις τῆς ἀπελευθερώσεως.

Ἡ δουλεία ὀφειλομένη εἰς σκληρὰν τύχην, τοῦ πολέμου συνήθως, ἐδημιούργησε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐλευθέρου, τοῦ ἀδεσμεύτου, ὡς ἀντίθεσιν αὐτῆς. Ἡ δουλεία νοεῖται εἰς τοὺς προελληνικοὺς κόσμους (ἀπήχησιν τῶν ὁποίων εὐρίσκομεν εἰς τὸν Ὀμηρον) μόνον ὡς κατάστασις ἔξωθεν, ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἐπιβαλλομένη, καὶ ἡ ἐλεύθερία ὡς ἄρσις αὐτῆς.

Τὴν ἀπλὴν, ἔμφυτον ταύτην ἔννοιαν, τῆς ἐλευθερίας ὡς ἀποδεσμεύσεως, ἱκανότητος πρὸς κίνησιν, οἱ Ἕλληνες πρῶτοι εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου μετεμόρφωσαν εἰς ὕψιστον ἰδανικὸν τῆς ζωῆς, τὸ μόνον καταξιῶνον τὸν ἄνθρωπον. Ἡ ἐλευθερία γίνεται γνωριμία μὲ τὴν Ἀλήθειαν εἰς τὸ

τέρμα μιᾶς πορείας, ἥτις ἀρχίζει μὲ τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς λέξεως διὰ νὰ δηλωθοῦν οἱ μὴ δοῦλοι.

Μὲ ποῖον περιεχόμενον ἐγέμισαν οἱ Ἕλληνες τὴν πρωτόγονον ἀντίθεσιν τῆς δουλείας - ἐλευθερίας, διδάσκει ἀργότερον ὁ Πλάτων εἰς τὴν Πολιτείαν, μὲ τὴν εἰκόνα τῶν ἐν τῷ ὑπογείῳ σπηλαίῳ δεσμωτῶν, οἱ ὁποῖοι λυόμενοι ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ ἀναγόμενοι εἰς τὸ φῶς γνωρίζουν τὴν ἀλήθειαν. Ἄλλ' ἢ ἀνάβασις εἶναι τραχεῖα καὶ ἀνάντης, καὶ οἱ ἐλκόμενοι πρὸς τὸ φῶς ὁδυνῶνται καὶ ἀγανακτοῦσι, ἀλλὰ ὅταν ἐξέλθουν τοῦ σπηλαίου κινούμενοι ἐλεύθεροι γνωρίζουν τὸν ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτιζόμενον κόσμον.

Τὴν εἰκόνα ταύτην μεταχειρίζεται ὁ Πλάτων διὰ νὰ δείξῃ τὸν δρόμον τῆς Παιδείας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν Ἀλήθειαν. Ἡ παιδεία ὡς ἀνοδος τῆς ψυχῆς εἰς τὸν νοητὸν τόπον, ὡς καλλιέργεια τῆς ψυχῆς, καὶ ὅχι ὡς ἀρεταὶ ὕστερον ἐμποιοῦμεναι ἔθεσι καὶ ἀσκήσεσι ἥτο αὕτη αὕτη ἡ ἑλληνικὴ πόλις, τῆς ὁποίας ὑπέρτατος σκοπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἐλευθερία, ἥτοι ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν. Χωρὶς τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν, δὲν νοεῖται ἡ σημερινὴ ἔννοια τῆς Ἑλευθερίας, ἡ τοσοῦτον ὑψηλή, ὥστε καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς ἐλευθερίας νὰ ὀνομάζουσιν ἑαυτοὺς θεράποντάς της.

Ἡ μία πόλις ἡ ἀντιστοιχοῦσα εἰς ἓν κράτος, ὅπως εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἑλληνικὴ πόλις, δὲν ἦτο θεσμὸς ἄγνωστος καὶ ἔκτος τῆς Ἑλλάδος καὶ πολὺ παλαιότερον, ὥστε νὰ θεωρῇται ἐνίοτε ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ πόλις ἐδημιουργήθη κατὰ τὰ πρότυπα τῶν πόλεων τῆς Συρίας καὶ τῆς Φοινίκης. Ἐκεῖνας ὅμως χαρακτηρίζει οὐσιωδῶς ὁ δεσποτικὸς - δυναστικὸς τρόπος διοικήσεως, τὸν ὁποῖον ποτὲ δὲν ἐξεπέρασαν, ἐνῶ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις διὰ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς ἡ ἐλευθερία γίνεται κοινὸν ἀγαθόν, κοινὴ ιδιότης τῆς τῶν πολιτῶν, δεσμὸς αὐτῶν πρὸς τὴν πατρίδα τοσοῦτον ἀρραγῆς ὥστε εἰς ταύτην καὶ τὸν νόμον αὐτῆς νὰ εἶναι μέχρι θανάτου ὑποτεταγμένη ἡ προσωπικότης τοῦ πολίτου. Καὶ ἀκριβῶς τὸ μέγα ἐπίτευγμα τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξεν ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ἀνάγκης, εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν. Διὰ τῆς μεταβάσεως ταύτης, ἐν γενικωτέρᾳ θεωρήσει, ἡ ὁσονδήποτε ἄνετος ζωὴ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἓνα λαὸν ὁ ξένος κυρίαρχος, θεωρεῖται ἐξ ἴσου σκληρὰ καὶ ἀνάρμοςτος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅσον καὶ ἡ σφαγὴ καὶ ὁ ἐξανδραποδισμὸς, ποῦ ἀποτελοῦν τὸ μοναδικὸν περιεχόμενον τῆς πρώτης ἐννοίας τῆς δουλείας. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, εἰς τοὺς μὴ Ἕλληνας καὶ πρὸ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτήν, μὲ ἴδιον περιεχόμενον, ἀλλὰ μόνον ὡς ἄρσις τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας.

Τὸ νέον περιεχόμενον τῶν ἐννοιῶν ἐλευθερία - δουλεία μόνον κατὰ τὸ ἐν σκέλος ἦτο γνωστὸν εἰς τὸν κόσμον μὲ τὸν ὁποῖον διαρκῶς ἀνεμετρεῖτο ὁ Ἕλληνας, εἰς τοὺς Πέρσας, ὅπου πάντες ἦσαν δοῦλοι τοῦ βασιλέως. Δαρεῖος ὁ

Ὑσιτάσπεω Γαδάτα τῷ ἐμῷ δούλῳ... ἀρχίζει ἐπιστολὴ τοῦ Δαρείου πρὸς τὸν Γαδάτην, σατράπην αὐτοῦ.

Ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἀκόμη, ὥς τελευταῖος σταθμὸς τῆς ἐπισκοπήσεως ἡμῶν.

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἔφθασαν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἐνιαιίου ἐθνικοῦ κράτους, μὲ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου τούτου, συζητεῖται πάντοτε, θεωρεῖται δὲ συχνάκις ὅτι τὸ γενικὸν ὄνομα Ἕλληνες, τὸ περιλαμβάνον πάσας τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις εἶναι ἀναλόγου περιεχομένου πρὸς τὸν σημερινὸν ὅρον Εὐρωπαῖοι ἢ Χριστιανοὶ ἢ λαοὶ τῆς Δύσεως καὶ τὰ παρόμοια. Ἡ δυσχέρεια τῆς ἀποκαταστάσεως ἀπολύτου ἀναλογίας πρὸς τὰ σύγχρονα εἶναι φυσικῶς ἀνυπέρβλητος, ἡ δὲ συνήθης ἀντιδιαστολὴ τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὴν Ρώμην, ὅτι δηλ. οἱ Ρωμαῖοι ὑπερέβησαν εἰς πολιτικὴν ἀντίληψιν τοὺς Ἕλληνας διότι κατώρθωσαν νὰ δημιουργήσῃ ἐν τόσον μέγα καὶ ἰσχυρὸν κράτος, εἶναι ἄδικος, διότι τοῦτο δὲν ἀπέτελεσε δημιουργίαν σχήματος κρατικοῦ εἰς τὸ ὁποῖον νὰ ἔχουν ἐνταχθῇ πόλεις μὲ ἐλευθέρους πολίτας, σχῆμα δηλ. κρατικὸν εὐρύτερον τῆς πόλεως. Ὅτι ἐπέτυχεν ἡ Ρώμη ἦτο ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ καταλήξῃ ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων, ἡ ὁποία ἀπέτυχε διότι προσέκρουσε εἰς τὸ ἰσχυρὸν αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας τῆς καθ' ἑκάστην Ἑλληνικῆς πόλεως. Διότι ὅ,τι οἱ Ἀθηναῖοι ἐχαρκτηρίζον ἀρχήν, οἱ σύμμαχοι-ὑπήκοοι ἐθεώρουν δουλείαν, οἱ δὲ Σπαρτιαῖται νικήσαντες τοὺς Ἀθηναίους ἐθεωρήθησαν ἐλευθερωταὶ τῶν Ἑλλήνων.

Ἀλλ' ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀπόδειξιν κοινότητος καταγωγῆς καὶ παιδείας, τὴν ὑπαρξίν τοῦ κοινοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, τὴν ἐκφραζομένην εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς κοινῆς προασπίσεως τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας, δεικνύει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ἀντίκρουσαν τοὺς Πέρσας. Οἱ Πέρσαι συνεκρούσθησαν τὸ πρῶτον μὲ τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐπὶ Κύρου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος, καὶ τὰς κατέλαβον. Καὶ οἱ μὲν Φωκαεῖς καὶ οἱ Τηῆιοι, μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρουν τὴν δουλοσύνην ἔφυγον εἰς τὰς ἀποικίας των, ὅλοι δὲ οἱ Ἴωνες ὁμοῦ, ἤμισυν αἰῶνα ἀργότερον, ἐπανεστάτησαν ὑπὲρ τῆς ἀνακτήσεως τῆς κοινῆς ἐλευθερίας.

Διὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς-κρατικῆς ἐνότητος, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ συμβουλὴ τοῦ Θαλοῦ τοῦ Μιλησίου διὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ κινδύνου τοῦ Κύρου. Αἱ ἰωνικαὶ πόλεις, προσέτινε, νὰ ἐνωθῶν εἰς μίαν τῆς ὁποίας τὸ βουλευτήριον νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἰωνίας κειμένην Τέων, αἱ δὲ ὑπάρχουσαι πόλεις νὰ λάβουν τὴν θέσιν δήμων. Εἶναι ἡ πρώτη προσπάθεια συγχωνεύσεως μιᾶς μεγαλυτέρας μερίδος Ἑλλήνων. Ἀλλ' οὔτε ὁ Θαλῆς, οὔτε ὅσοι ἄλλοι κατέβαλον μεταγενεστέρως προσπάθειάς πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν, εἶχον κατὰ νοῦν σχῆμα ἄλλο πλὴν τοῦ τῆς ἐλευθερίας πόλεως.

Οὐδέποτε δὲ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐθεωρήθη ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ἐλευθε-

ρας πόλεως ἦτο ἡ αἰτία τῆς πολιτικῆς ἀδυναμίας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ παρατήρησις τοῦ Ἰσοκράτους ὅτι τὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας κατέλυσε τὴν ἀρχὴν καὶ τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Λακεδαιμονίων, παρατήρησις ἡ ὁποία συνήθως ἐρμηνεύεται ὡς κριτικὴ τοῦ θεσμοῦ τούτου, εἶναι ἀντιθέτως μίᾳ περαιτέρω διαπίστωσις ὅτι ἡ προσπάθεια τῆς ἐπιβολῆς τῆς ἀρχῆς, τῆς ἐξουσίας μιᾶς πόλεως ἐπὶ τῶν ἄλλων, διὰ τῆς ὑποδουλώσεως αὐτῶν — ἀντὶ τῆς κοινῇ βουλήσει συνένώσεως πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπως κατὰ τὰ Μηδικὰ — ἀπετέλει ἄρσιν τῆς κοινῆς Ἑλληνικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ ἀκριβῶς, τὸ καταπληκτικὸν καὶ αἰωνίως φωτίζον τὸν κοσμον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι χωρὶς τὴν ὑπαρξίν τῆς δυνάμεως τῆς ἀπορροεούσης ἐκ τοῦ ἐνιαίου κράτους, οἱ Ἕλληνες οἱ ἀγωνισθέντες κατὰ τῶν Περσῶν ἠγωνίσθησαν πειθόμενοι εἰς κοινὸν νόμον, κοινὴν ἐπιταγὴν, εὐρισκομένην ὑπὲρ τὰς ῥήτρας τῶν συνήθων συμμαχιῶν: ὁ νόμος αὐτὸς ἦτο ὁ τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἑλλήνων, ἣτις δὲν ἐκινδύνευε, ἀπλῶς, ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου, ἀλλὰ διέστελλε ἀποφασιστικῶς δύο κόσμους. Διότι ἤδη ἡ ἐλευθερία εἶχε γίνεαι προσωπικὴ ἀρετὴ διὰ τοὺς Ἕλληνας: οὐκ εἰθισμένους ὑπομένειν τὰς μοναρχίας, ἐνῶ οἱ βάρβαροι ἄνευ τῆς τοιαύτης δυναστείας οὔτε τὸν βίον αὐτῶν ἠδύναντο διοικεῖν... Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ ἀπορία τοῦ Ξέρξου πῶς θὰ ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες νὰ ἀντικρούσουν τὰς δυνάμεις του, ὅχι μόνον ἕνεκα τῆς δλιγαριθμίας των, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἄρχονται ὑπὸ ἐνὸς τὸν ὁποῖον νὰ φοβοῦνται, ὥστε νὰ πολεμοῦν ἀναγκασόμενοι ὑπὸ τῆς μάστιγος.

Περὶ σσότερον ἀπὸ οἵανδήποτε ἀνάλυσιν, τὴν οὐσίαν τῆς ἐλευθερίας, ὡς κοινοῦ δὲ κτήματος τῶν Ἑλλήνων, ἐκφράζουν ὠρισμέναι διαπιστώσεις περὶ αὐτῆς, ὀφειλόμεναι ὅχι εἰς ποιητὰς ἀλλ' εἰς αὐτοὺς τούτους τοὺς ἐργάτας τῆς ἐλευθερίας. Θὰ τὰς ὑπομνήσω, ἂν καὶ γνωστὰς:

« Οὐδαμοῦ τῆς γῆς ὑπάρχει τόσος χρυσός, οὐδαμοῦ τῆς γῆς χώρα τόσον ὠραία καὶ πλουσία, ὥστε ἀντ' αὐτῶν νὰ προτιμήσωμεν τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος », εἶπον οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τοὺς Σπαρτιάτας, ὅτε οἱ τελευταῖοι ἤλθον νὰ συνηγορήσουν διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῶν προτάσεων τῶν Περσῶν, ὀλίγον πρὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν. Καὶ ἀντιστοίχως, ὅτε εἰς τὸν Σπερθίαν καὶ τὸν Βοῦλιν — τοὺς δύο Σπαρτιάτας οἵτινες ἐθελονταὶ ἀνέβαινον πρὸς τὸν Μέγαν Βασιλέα διὰ νὰ ἀποθάνουν ἀντὶ τῶν δύο Περσῶν κηρύκων —, Πέρσης σατραπῆς προσέτεινεν νὰ δηλώσουν ὑποταγὴν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις διὰ τοῦτο θὰ τοὺς καθίστα κυρίους τῆς Ἑλλάδος: « μᾶς συμβουλευεῖς, ἀπήντησαν, νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ δύο πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων ὅμως τὸ ἐν μόνον γνωρίζεις: τὸ νὰ εἶσαι δοῦλος. Ἐὰν ὅμως εἶχες δοκιμάσει ἐὰν εἶναι κάτι γλυκὺ ἡ ἐλευθερία ἢ ὅχι, τότε θὰ μᾶς συνεβούλευες ὅχι μόνον μὲ δόρατα, ἀλλὰ καὶ μὲ πελέκεις νὰ μαχώμεθα ὑπὲρ αὐτῆς ».

Ἡ ἀντίληψις αὕτη τῆς ἐλευθερίας ὡς ὑψίστης ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ἄνευ τῆς ὁποίας αἱρεται ἡ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου, χρεαστεῖται εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Προσεπάθησα, εἰς πολὺ γενικὰς γραμμάς, νὰ παρουσιάσω μίαν ὄψιν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν ὁποίαν ὅμως περιέχονται καὶ αἱ ἄλλαι. Τὸ ὑψηλότερον ἠθικὸν περιεχόμενον μὲ τὸ ὁποῖον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπλούτισαν τὴν ἀπλὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν, ὅσον καὶ ἐὰν ἐμφανίζεται πτωχὸν ἀκόμη εἰς τὸν Ὅμηρον, ὅμως ὑπάρχει ἤδη καὶ ἐκεῖ ἐν σπέρματι. Εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ὑπὸ τοῦ Ἐκτορος περιφρόνησιν τῆς δεισιδαίμονος ἐξαρτήσεως τῆς δράσεως τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Τροίας ἐκ τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ ἢ τὰ ἀριστερὰ πετάγματος τῶν πουλιῶν, τῶν οἰωνῶν, καὶ τὴν ἀποφασιστικὴν παραδοχὴν ἐνὸς μόνον οἰωνοῦ ὡς ἀρίστου, τοῦ ἀμύνεσθαι περὶ πάτρεως, ἐκφράζεται ἡδὴ ἡ ἀντίληψις περὶ τῆς πόλεως πατρίδος.

Ἀλλὰ καὶ εἰς ἀκόμη παλαιότερους χρόνους δικαιούμεθα, ἐντὸς τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, νὰ ἀναζητήσωμεν τὰς πρώτας ῥίζας: ἡ μεταξὺ τῶν προϊστορικῶν πολιτισμῶν μοναδικότης τῆς προϊστορικῆς τέχνης τῆς Ἑλλάδος, τέχνης εἰς τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖ ἡ ἀμέριμνος σχέσις πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἡ ἐξύμνησις τῆς ζωῆς, προϋποθέτει μίαν ἐλευθερίαν ὑπάρξεως. Καὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ λείπῃ αὕτη ἀπὸ ἕνα λαὸν τοῦ ὁποίου τοὺς ὀρίζοντας ἀπετέλει ἡ θάλασσα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους εἰς τοὺς θαλασσίους δρόμους ἀνεζητεῖτο ἡ λύσις τῶν προβλημάτων, ὅσα ὑπερέβαιναν τὰς δυνατότητας τῆς Ἑλληνικῆς πόλεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Αἰσχύλου ἡ ἐλευθερία ἐσφυρηλατήθη εἰς τὴν δύναμιν τὴν διαμορφώ-
νουσαν τὴν ἱστορίαν.

Ἀλλὰ συνεχὴς καὶ τραχὺς ὑπῆρξε ὁ ἀγὼν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἡ νέα αὕτη θεὰ ἐξετόπισεν, ἀγὼν ἐνδοξος πάντοτε, συχνότατα ὅμως τραγικός. Ἡ δὲ τραγικωτέρα τύχη ἦτο ἡ ὑποδουλώσις εἰς τοὺς Τούρκους. Ἡ καθολικὴ ἀπόφασις τοῦ ἔθνους κατὰ τὸ 1821, νὰ ἐλευθερωθῇ ἢ νὰ ἀποθάνῃ, νοεῖται ὡς συνέχισις μακρᾶς πορείας διαρκοῦς ἀναμετρήσεως πρὸς τὴν μοῖραν.

«Εἶναι ἀδύνατες οἱ θέσεις κι' ἐμεῖς, ὅμως εἶναι δυνατὸς ὁ Θεὸς ὁποῦ μᾶς προστατεύει καὶ θὰ δεῖξωμεν τὴν τύχην μας σ' αὐτὲς τὶς θέσεις τὶς ἀδύνατες. Κι' ἂν εἴμαστε ὀλίγοι εἰς τὸ πλῆθος τοῦ Μπραΐμη, παρηγοριόμαστε μ' ἕναν τρόπο, ὅτι ἡ τύχη μᾶς ἔχει τοὺς Ἕλληνες πάντοτε ὀλίγους. Ὅτι ἀρχὴ καὶ τέλος, παλαιόθεν καὶ ὡς τώρα, ὅλα τὰ θερῖα πολεμοῦν νὰ μᾶς φᾶνε, καὶ δὲν μποροῦνε τρῶνε ἀπὸ μᾶς καὶ μένει καὶ μαγιά. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἀποφασίζουσι νὰ πεθάνουν κι' ὅταν κάνουν αὐ-

τήνη τὴν ἀπόφασιν, λίγες φορὲς χάνουν, καὶ πολλὰς κερδαίνουν».

Οἱ λόγοι αὐτοὶ τοῦ Μακρυγιάννη δὲν χρειάζονται ἐρμηνείαν. Οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ 1821 συνεχίζουν τὴν παράδοσιν τῶν ἡρώων τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν μαρτύρων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ μνήμη των ὅμως τιμᾶται ἐπαξίως μόνον ἐὰν διηνεκὴς προσπάθεια τῶν νεωτέρων ἡμῶν εἶναι νὰ γινώμεθα ἄξιοι τῶν προγόνων μας, ἄξιοι τῆς Ἑλλάδος.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ